

ФУНКЦИИ, СЪСТАВ И ХАРАКТЕР НА МАНАСТИРСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

*Ружа Делчева**

Библиотеката никога не е била просто и само хранилище на книги, но и вместилище на Словото, топос на Логоса. Това определя и позицията ѝ във вертикалния модел, йерархизиращ културното пространство през Средновековието по степен на спиритуалност. Характерното за епохата е раздвояване на света на полярни противоположности - небесно и земно, сакрално и светско, вечност и време, спасение и гибел - придава на всяка вещ, на всяко явление (събитие) неизбежна двойственост; обуславя йерархичната подреденост на битието - движението отдолу нагоре; стремежът за издигане от тварното към Бога. За това и библиотеката има своя смислов топос в структурата на битието, кореспондиращ с вечността, тъй като е пространство, в което битува вечното Божие Слово.

Манастирът като микрокосмос, също има своята пространствено-сакрална организация. Непосредствено след храма, който е на върха в тази сакрализирана йерархия, стои библиотеката. Големите манастирски библиотеки по правило са се намирали в манастирския пирг (кулата на манастира), както е било например в Рилския манастир, Зограф и Хилендар. В по-малките манастири книгите обикновено били съхранявани в една от олтарните ниши на манастирските църкви. Тази практика още по-убедително свидетелства за привилегированото място на библиотеката в сакрализираното на културното пространство през Средновековието. С оглед на концентричния културологичен модел библиотеката е причастна на самата „Светая светих“ в буквалния смисъл на думата. Съхранявана в някоя от олтарните ниши, тя е „ядката“ на културното пространство. В редки случаи книгите са били пазени в дървени сандъци, но пак в олтарната част на храма.

Докато манастирската килия например, е място за единение, за примирение, за персонална молитвена среща с Бога; храмът е място за литургично, култово-обредно общение с Бога; библиотеката пък е място за концептуално-догматично и чрез себеподобния за диалогично общуване с Бога. За това разполагането на книгохранилището и ризницата в пирга е било продиктувано не само от мерките за сигурност, а и от това, че библиотеката е била схващана, като особено смислосъдържащо място, кореспондиращо с вечността. Тя е дом на Вечното Слово и подобаващото ѝ място е „поднебесието“ на пирга. Линиарното разбиране за времето през Средновековието също се проектира върху функциите на библиотеката. Там се „срещат“ вечност и време; там „разпадналото“ се време намира своя коректив, защото в библиотеката се пази познанието и за смисъла на битието.

Функции на средновековната манастирска библиотека.

Първата функция на всяка библиотека е да събира книжовното богатство. Пътищата за формирането и обогатяването на една средновековна манастирска библиотека са няколко: чрез преписване на книги в манастирския скрипторий; чрез дарения на светски лица и представители на духовенството; чрез пренасяне на книги от един манастир в друг и чрез закупуване.

Основната форма за попълване на манастирския библиотечен фонд е било преписването на книги. То е свързано с нуждите на манастирските средища за богослужебната дейност и е основно задължение на монасите. Освен това на преписваческата дейност се е гледало, като на особен вид служене, своеобразно средство и път към богопознание и нравствено съвършенство. Но не са малко случаите, в които тази дейност е била налагана на монасите като наказание и е била свързана с тежък труд, за което свидетелстват множество приписки. Обогатяването на манастирските библиотеки чрез книжовната дейност на самите монаси е имало предимството, че попълването на фонда е било съобразено с нуждите на богослужението и монашеския живот в конкретното манастирско средище. Така в библиотеките попадат не случайни, а целенасочено подбрани книги, като например произведения свързани с култа към светеца - патрон на дадения

* библиограф-експерт в Центъра за национална библиография към НБ „Св.св. Кирил и Методий“.

манастир. Това от своя страна определя уникалността и спецификата на подобен род книжовни колекции. По този своеобразен начин новите книжовни попълнения са били регулирани от игумените и граматичите на манастирските скриптории.

Вторият основен начин за попълване на колекцията е чрез дарителството на духовни и светски лица. Всъщност чрез дарителство са основани и повечето манастирски библиотеки. Този начин на попълване съдържа в себе си елемент на случайност, тъй като репертоарът и съдържанието на ръкописите, които постъпвали така, не винаги се определяли от потребностите на монашеския живот, нито пък изцяло отразявали предпочитанията на манастирските братства. И все пак не са били редки случаите, когато подарените книги били много необходими, защото попълвали съществуващи празноти.

Третата форма за библиотечно постъпление било пренасянето на книги от един манастир в друг. Много от монасите пребиваващи в различни манастири пренасяли и книги със себе си. Типично за XIII - XIV век било пренасянето на книги от светогорските манастири в манастирите и църквите на България. Подобно явление се наблюдава и в края на XIV - началото на XV век, когато Османското завоевание на Балканите засяга манастирите в Източна България и книжовният живот естествено се измества на запад. В този период са пренесени много ръкописи към западнобългарските средища с цел съхраняването им.

Сравнително по-рядко манастирските библиотеки са били попълвани по пътя на закупуване на книги от различни места. Този начин за попълване е характерен преди всичко за частните сбирки, книги от които са попадали и в манастирските библиотеки.

Манастирските типичи забранявали на монасите да имат лично имущество и имоти, но не им е било отнето правото да притежават книги. За това редом с общите манастирски библиотеки, отделни монаси (игумени, граматичи, книгописци и др.) са имали свои малки лични сбирки, които са се състояли от няколко книги и по своеобразен начин са отразявали техните духовни интереси. Вливането на личните сбирки към манастирските библиотеки след смъртта на техните притежатели е било съвсем естествено явление.

Втора основна функция на средновековните библиотеки е *да съхранява книжовните фондове*. Може да се предположи (въз основа на аналогии с Византия и Русия, а също и на някои преки свидетелства), че в манастирските библиотеки е имало известна система на завеждане, описване и съхраняване на постъпилите книги. Като мярка за съхранение, повечето книги в големите манастирски библиотеки имали специални подвързии изготвени в манастирската книгоезница, по което се отличавали от книгите изработени и съхранявани в други духовни центрове. За дългото присъствие на даден ръкописен паметник в манастирската библиотека свидетелстват приписките на монасите от същия манастир, подписи на игумени и други лица от различни периоди. Според Студийския устав за съхраняването на книгите в манастирите се препоръчва да се определи специален човек. Освен това в Устава имало нарочни раздели, посочващи правата и задълженията на „книгопазителя“ и читателите. Монахът, който е бил натоварен да се грижи за съхраняването на книгите в манастирската библиотека, е носил званието „еклесиарх“ (във Византия той е бил титулуван още „вивлиофилак“ и „скевофилак“). Еклесиархът е бил натоварен да се грижи и за църковната утвар, иконите и другите скъпоценни манастирски вещи.

Прави впечатление, че запазените манастирски описи представят книгите преди всичко по техния външен вид, след това по тяхното заглавие и въобще не се разкриват откъм съдържанието им. Това можем да си обясним със самия характер на средновековния тип книжнина. В голямата си част фондът на манастирските библиотеки се е състоял от книги представляващи отделни части от Светото Писание. Ето защо е било достатъчно отбелязването, че съответната книга е Евангелие, Апостол, Псалтир и т.н., и да се опише по външните ѝ белези, за да бъде безпогрешно идентифицирана. Сборниците и другите съчинения, носещи белезите на авторство са били добре познати на монашеството, за да бъдат отбелязани само по заглавие. Съответното заглавие е говорело за съставителя или автора на произведението, още повече, знае се, че въпросът за авторството през Средновековието съвсем не е стоял така както в съвременността. При разглеждането на средновековните манастирски описи, трябва да имаме предвид и това, че те са били използвани за практически нужди - при проверка наличността на

книгите. Това означава, че те са описвани по същия начин, по който са описвали църковната утвар и другите манастирски предмети използвани в богослужебната дейност. Поради това естествено те са били описвани изключително по външния им вид. Основания за тези твърдения ни дава откъс от „Разказ за зографските мъченици“, отнасящ се до нападението на латините над Зограф през 1275 г., където се казва: „Кулата и църквата изгоряха съвсем, заедно със 193 книги, с църковните съдове и златни епитрахили, с многоценните завеси и с всички други църковни утвари, които бяха останали от благочестивите приснопаветни царе...“¹. Тук книгите са посочени заедно с църковната утвар, т.е. те са разглеждани като нещо общо. Подобни сведения откриваме и в една бележка към „Завета“ на св. Иван Рилски, където се споменава, че при надвисналата опасност от страна на турските завоеватели в края на XIV в., монасите от Рилския манастир укрили ръкописите и ценната църковна утвар. От гледна точка на средновековния човек, богослужебната книга, намираща се в църквата, е също така свещен предмет, както иконата или друга църковна утвар. Но това не пречи на книгата да бъде книга, а на иконата - икона, така че идентификацията на книгите по външен вид с отбелязването на бройката от съответния текст е било достатъчно за манастирските описи.

Третата главна функция на манастирските библиотеки е да *предоставят за ползване фондовете си*. Манастирските библиотеки са били не само хранилища на ръкописните книги, но те са имали и своите читатели - книжовници, духовни и светски лица, което е същността на всяка библиотека - да обслужва читатели. Та нали библиотеката като институция възниква именно, за да служи на своите читатели, да пази и предоставя онази информация, от която те са се нуждаели.

За читателите на средновековните библиотеки свидетелстват множество приписки в празните места и по полетата на голям брой от запазените ръкописи. Често те са свързани с прочетеното и отразяват впечатлението на читателя. Подобни примери могат да се приведат за ползването на книгите от библиотеката на Рилския манастир. Към сборника от слова и жития писан през 80-те години на XV в. от Владислав Граматик, са оставени няколко бележки: „Тази книга прочетох аз - грешният Памфилий Рилец“ и по-долу – „Тази книга е много полезна за всички. Герасим йеромонах“. Към „Шестоднева“ на св. Василий Велики е оставена следната бележка от 70-те години на XV в.: „Потрудох се да прочета тази книга, наречена *Шестоднев* на великия Василий и удивих се от неговия висок ум...“.

Рилското братство е раздавало книги за ползване и извън манастира като читателите са се задължавали да върнат заетите ръкописи в определен срок. Така например в „Шестоднева“ на Мардарий Рилски от 1480 г. се намира следната бележка: „Да се знае кога дойдоха ортаците и поповете поп Иван, Спас от село Белево, Сабо ортак, Кирчо ортак, Стамат ортак и Зафир ортак в Рилския манастир през 1702 г. *Игуменът* хаджи Евтимий им даде тази книга, за да я прочетат и после пак да я върнат в манастира“. Тази макар доста късна приписка е показателна за практиката на манастирските библиотеки да заемат книги за ползване на лица и извън обителта.

Състав на средновековните манастирски библиотеки.

За да разкрием фондовия състав на българските манастирски библиотеки ще припомним до някои общоприети класификации на старобългарската литература като цяло. Това разглеждане цели да установим коя част от литературата е била обект на съхранение отстрана на манастирските библиотеки.

През Средновековието литературата у нас е била делена на официална и неофициална. Критерият е съвместимостта с каноничната догматика. Друго деление на литературата е това на култова (богослужебна и богословска) и извънкултова. Казано по друг начин това е деленето на църковна и светска. Но според К. Станчев ние не бива да смесваме понятията „светска“ с „нерелигиозна“, тъй като през Средновековието нерелигиозна литература не съществува и всички произведения носят отпечатъка на религиозния тип съзнание. Просто едни от произведенията са пряко свързани с богослужебната дейност (таква са съхраняваните в манастирските библиотеки) и това диктува определени техни норми; докато други функционират не в сакралното пространство на храма (църквата), а извън култовата сфера, т. е. в „света“, което обуславя и въплъщаваните в тях по-различни норми. Цитираният автор прави следната класификация на старобългарската литература, която е по извънлитературни белези и е

особено функционална в социокултурен план. Тя е изградена въз основа на признаците: „официалност-неофициалност” и „култовост-извънкултовост”. Оформят се четири типологични позиции².

Официалната култова литература е най-представителната част на литературата през Средновековието, включително и у нас. Тя най-пълно реализира основните философско-естетически принципи на епохата. Нейните канони и етикет са най-точно съобразени с религиозния светоглед. Както отбелязахме, в тази именно група влиза литературата най-ревностно събирана и съхранявана в манастирските библиотеки - произведения пряко свързани с християнския култ, отговарящи на официалната църковна догматика и обслужващи богослужебната практика.

Официалната извънкултова литература включва произведения, разпространявани в официалните светски среди на Средновековна България. Това са хрониките и летописните разкази, нравоучителните повести и притчи, юридическата и учебна литература и др.

Важно е разграничението на двете групи в неофициалната литература. Те често неправилно са обединявани в общото название „апокрифи”. Но „апокрифите” и „неофициалната литература” не бива да се считат за тъждествени.

Неофициалната извънкултова литература заема периферно място в системата на старобългарската литература. Към нея спадат някои забранени разкази и повести, идващи от Изтока; научни съчинения наследени от Античността; гадателки книги, отразяващи народни суеверия с видимо влияние на вярвания от езическото минало; някои неофициални летописи и др. В голямата си част тези произведения не отговарят на догматичните принципи и наложилите се в християнската литература норми.

Неофициалната култова литература включва апокрифите в тесния, терминологичен смисъл на думата или според класификацията в индексите на забранените книги - това са „лъжовните” и „еретическите” съчинения.

Тези четири групи не са абсолютно автономни, отграничени една от друга. Съществуват допирни точки между тях, при някои творби дори е трудно да се реши точно към коя група трябва да бъдат отнесени.

Тъй като староруската литература е типологично и генетически пряко родствена със старобългарската, а и двете литератури се подчиняват на общи класификационни принципи, нека се възползваме от класификацията на съхранените в Русия ръкописи (ср. XI - ср. XIII в.) и по метода на аналогията да придобием още по-точна представа за фондовете на библиотеките от славянски тип. И така - книгите съхранени в Русия от домонголско време принадлежат към три големи групи: 1/ богослужебна литература; 2/ религиозни четива или т. нар. „чети”-литература; 3/ полусветска и светска литература без да забравяме споменатото по-горе за понятието „светска литература” през Средновековието.

В *първата група* влизат: евангелия, апостол, псалтири, минеи, триоди, стихирари, ирмологии, пандекти и някои други книги. Прави впечатление, че тази група по репертоар е най-малочислена, но по брой на екземплярите е най-голяма и представлява значителна част от книгите на всеки фонд. В съдържателно отношение тя не се променя. Именно тази литература с устойчив характер е основната съставка в колекцията на всяка манастирска библиотека през изследвания период.

Към *втората група* се отнасят: „чети”-миней, сборници, пролози, златоустници, патерици, агиографски съчинения, творби от отците на църквата и техни тълкувания или това са религиозни книги за четене. Те са по-богати по състав, но по-малко от първата група по брой на екземплярите. С времето обаче се забелязва нарастване на групата и по репертоар, и по брой на екземплярите. Това е и една от отликите на втората група от първата, която расте само за сметка на увеличеното число екземпляри и не се изменя по съдържание. Църковноучителната „чети”-литература можем да открием в княжеските библиотеки, в сбирките на владичите на православната църква, в големите градски църкви. Но основните нейни места на концентрация си остават манастирските книгохранилища.

Третата група включва книги със светско съдържание: изборници, палеи, хронографи, летописи, юридически съчинения, княжески родословия (генеалогии) и др. Тази група е най-сложна, най-разнообразна по състав. Самият състав е бил изменчив, тъй като този тип литература в най-голяма степен е подложен на превратностите на съдбата. Много различен е и броят на запазените екземпляри от отделните съчинения. Литературата със светско и полусветско

съдържание обикновено се е съхранявала в княжески и други частни сбирки, разбира се в манастирските библиотеки и рядко е попадала в градските и селски храмови колекции.

В края на XIX в. Н. В. Волков представя 708 руски, сръбски и български пергаментни ръкописа от XI - XIV в. От тях богослужебни се оказали 470, „чети“ - 218 и несвързани с църковната дейност - 20³. Тези данни за разпределението по групи на произведенията в славянските литератури показват, че от съхранената книжнина най-голям дял се пада на богослужебната литература. Почти двойно по-малко е числото на „чети“-литературата, а броят на книгите, които не са свързани с църковната дейност е незначителен в сравнение с предходните две групи. „Указателят“ на Н. В. Волков документира увеличение на „чети“-литературата и особено на светските книги през XIII - XIV в. по отношение на XI - XII столетия. Приблизително такова съотношение се получава и по списъка на Археографската комисия⁴. Същите тенденции са налице и при чисто българските библиотечни колекции.

Характер на средновековните манастирски библиотеки

Много важен фактор не само за дейността и функциите на манастирите, но и за организацията на манастирските библиотеки е църковният устав или т.нар. Типик. В голяма степен той регламентира характера и състава на манастирските библиотечни фондове. Член 26-ти от Устава предписва създаването на библиотеки към манастирите. Типикът е документ, определящ състава, реда и чина на църковните богослужения за всеки ден от годината; празниците и постите в нея; правилата за живот на манастирското братство. Студийският устав е бил устав на гръцкия Студийски манастир въведен по-късно и в славянските манастири. Той е валиден до XIV век, когато бил заменен с Ерусалимския. Съществени различия между двата устава няма било в отношението им към догмите на вярата или в изискванията за обредността при богослужение. Студийският устав съдържал специален раздел за порядките по време на работа в преписваческата работилница (скрипториума). В случай, че „калиграф“ нарушил предписаните правила му се налагали определени наказания. Уставът предполагал грамотност на всички монаси и обръщал специално внимание на поучителната дейност на монасите и свещениците. На старите братя се вменявало в дълг да поучават своите по-млади братя. С това е свързано наличието на голямо количество поучителни книги в манастирските библиотеки. Този факт има отношение и към процентното увеличаване на „чети“-литературата през XIII - XIV в.в. в сравнение с предходните, както отбелязва Н. В. Волков. Явно това се е дължало на разрастващата се поучителна дейност при строго придържане към предписанията на Типика и въвеждането на новия Ерусалимски устав през XIV в.

Студийският и Ерусалимският устава определяли и задължителния минимум богослужебни книги използвани в църковната практика. Те са следните:

- Евангелие апракос (от гр. - неделен, празничен) - представлявало подбор от евангелски четения в реда на богослуженията по празнични дни и дните на седмицата. По-късно се употребявало Тетраевангелие (Четвероевангелие).

- Апостол апракос - т.е. подборни четива от апостолските послания в богослужебен ред.

- Евхологий - сборник със служби и молитви. Вероятно в края на XI в. вместо него започнали да се употребяват отделно Служебник и Требник.

- Псалтир с последования, разположен в реда на богослужебното използване или Часовник.

- Постен триод, съдържащ песнопения за Великия пост.

- Цветен триод - съдържа песнопения за Пасхата и следващите седмици до края на Петдесетница.

- Общ миней - съдържа общи служби.

В катедрално-епископските и манастирските църкви количеството на книгите трябвало да бъде по-голямо. Необходимото за тези храмове число книги включвало и:

- Стихирар - сборник с всекидневни стихирни за цялата година, съдържащи песнопения главно за Великия пост.

- Възкръсен октоих (Осмогласник), съдържащ службите за Възкресение на осем гласа - осем главни църковни напева.

- Шестоднев - песнопения за бъдещите дни на седмицата още не разделени на осем гласа.

- Ирмологий, съдържащ празнични ирмоси.
- Паремейник - текстове за празничните дни от Стария и частично от Новия Завет.
- Месечен миней - песнопения за всеки ден от месеца (памет на светци и празници), 12 на брой по числото на месеците.
- Самият Типик.

Освен това било задължително манастирите да разполагат с достатъчно количество църковно-учителни книги за душеспасително четене. Така например по време на трапеза било препоръчително да се ползват „чети“-минеи, сборници с жития на светци разположени по дните на месеците в дванадесет книги и др⁵. При тези изисквания се е считало, че една местна църква се е нуждаела поне от 8 богослужбни книги, а манастирската църква от 26. Или с пълно основание можем да предположим, че ядрото и същевременно абсолютният минимум на всяка манастирска библиотека са представлявали изброените по горе 26 книги предписани от Църковния устав.

Нека се вгледаме по-внимателно в книжнината на българските манастирски библиотеки. Най-общо колекциите се състоят от три неравни части. В първата група попадат църковнослужебни книги, абсолютно необходими при богослужението в храма. Малките и нови църкви се задоволявали с минимума от книги, без които църквата не може да функционира. Работата по попълването на този минимум е едно от първите задължения на манастирските и църковни настоятелства. Втората група е съставена от „чети“-литература. Правило № 19 на Шестия вселенски събор и гръцкият Типик препоръчвали в църквите да се четат назидателни творби за отците на църквата. Както вече отбелязахме, тази литература била предписана от Студийския и Ерусалимския устав. По правило след набавянето на определения минимум богослужбни книги, библиотеките на манастирите попълвали колекциите си и с „чети“-литература. Третата група е т. нар. „килийна“ литература. Тя се намирала не в общото манастирско книгохранилище, а в килиите на монасите и представлявала тяхна лична собственост. Съставът на тези сбирки зависел от вкусовете и интересите на техните притежатели, тъй като не съществувала устойчива традиция в принципите за подбора им.

В. Гюзелев дава следната класификация за основния фонд на една българска манастирска библиотека, към която ще се придържаме и ние, тъй като тя пълно изчерпва основните типове книжнина по нейното предназначение: 1/ Книги на Светото Писание или библейски книги, необходими за всяка църква или манастир; 2/ Книги свързани с богослужението в църковния ритуал или богослужбни книги; 3/ Книги предназначени за общо трапезно четене в манастира; 4/ Книги с дълбоко богословско съдържание и с нравоучителен характер предназначени за килийно четене от монасите; 5/ Канонични книги и законници, ползвани главно от игумените и идващи в манастира епископи и митрополити при разрешаване на въпроси свързани с правосъдието.

Тази класификация е по-детайлна и дава в разбивка трите базисни групи от предходната. Към посочените основни типове книжнина се отнасят следните конкретни произведения: 1/ Библейски книги - евангелия, апостоли, псалтири; 2/ Богослужбни - минеи, октоиси, синаксари, требници, месецослови, молитвеници, параклитици; 3/ Книги за общо четене - жития, многослав; 4/ Книги за килийно четене - Лествица, Свети отци, Исак Сирин, Максим Изповедник, Теодор Студит, Тълковно евангелие; 5/ Канонични книги и законници - били са по-слабо застъпени, а пример за произведения от този вид са „Синтагма“-та на Матей Властар и „Кормчия“.

Счита се, че през XIII - XIV в. в България съществуват повече от 70 манастира. Някои от тях водят началото си от предишните столетия, а около 40 възникват през епохата на Втората българска държава. Първоначалният книжовен фонд на обикновените манастирски библиотеки е бил между 20 и 50 книги.

За да очертаем по-ясно общите тенденции характерни за българските манастирски библиотеки в периода XIII - XV в. ще използваме данни за българските ръкописи от тази епоха запазени у нас⁶. Общият брой книги запазени в България от XIII до XV в. е 215, от тях 32 се падат на Рилския манастир, т. е. една значителна част от съхранената книжовна продукция. От XIII в. ръкописите са 54. Преобладаващата част от тях са библейски книги - 27; евангелията са 16, апостолите - 8 и псалтири - 3. Богослужбните книги са 25: 12 триода, 6 минея, 5 октоиха, 1 служебник и 1 месецослов. Монашеската книжнина е представена

само с 2 пролога. Съхранените от XIV в. книги са 62. Прави впечатление рязкото увеличаване на монашеската литература. От нея са запазени 25 паметника като преобладават сборниците - 13 на брой. Библейските книги са 16, а богослужебните - 13, количество значително по-малко от същата книжнина запазена от XIII в. От XV в. са съхранени 99 ръкописа. Най-голям е обемът на богослужебните - 50 на брой, от тях 24 минея (11 празнични, 12 служебни и 1 общ), следвани отоктоисите - 8, триодите - 5, требници - 5, месецослови - 3, служебници - 2, часослови - 2, молитвослов и часослов - 1. Библейските книги са 24 - 14 четвроевангелия, 6 псалтира и 4 апостола. Монашеската литература е представена с 22 книги, от които 13 сборници и към каноническата книжнина се отнасят 2 номоканона.

Приведените данни са показателни за това, че тенденциите характерни за книжовната продукция като цяло, важат и за книжните фондове на манастирските библиотеки в частност. Общият брой библейски книги за целия период XIII - XV в. в. е 67, богослужебни 88, монашески - 49 или най-голям е процентът на богослужебната книжнина, следвана от библейските книги и монашеската литература.

* * *

От изложените данни за разглежданите манастирски библиотеки се налага следният извод. Изменението и развитието на една библиотека не се изразява в механични промени на нейния фонд, а в органичното нарастване на един или друг вид книжнина в нея белязано от промененото отношение на читателя към света през Словото. Освен това, органични библиотеки са тези исторически възникнали колекции, при които съществува съответствието между състав на фонда и характер на манастира. Или иначе казано, това съответствие прави от една обикновена ръкописна сбирка, набавяна без специални изисквания, библиотека.

Уникална е и съдбата на българската средновековна манастирска библиотека като социална институция. *След османското завоевание България постепенно губи знаците на своята държавност, религиозна независимост, културно-просветна идентичност. Единствената институция запазила автентичния си облик в условията на насилствено налагания чужд културен модел е манастирската библиотека.*

В обобщение на казаното до тук, можем да заключим, че българските средновековни манастирски библиотеки имат решаваща роля за съхраняването на българската етнокултурна идентичност като християнски тип идентичност през изследвания период.

Бележки

1. Иванов, И. *Старобългарски разкази*, С., 1935, с. 50.
2. Вж. Станчев, Кр. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*, С., 1995, с. 56.
3. Волков, Н. В. *Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI - XIV веков и их указатель*, Изв. ОПДП, СПб., 1897, т. СХХIII, Указатель, с. 51 - 96.
4. *Предварительный список славяно-русских рукописей XI - XIV в.в.*, с. 187 - 271.
5. Данните са взети от Сапунов, Б. В. *Книга в Руси в XI-XIII в.*, Л., 1978.
6. Вж. *Български ръкописи от XI - XVIII век запазени в България*. (Своден каталог), т. I., С., 1982 г.